

ravno — u unutrašnjim prostorima tretiran suvremeno, u skladu s potrebama suvremene edukacije muzičkih škola (pa i kvadratura se ne samo približila već i premašila moderne evropske i američke primjere). Ako kopanje temelja za novu gradnju donese nova saznanja o prošlim gradnjama i ako dođe do pronalazanja daljih arheoloških detalja (poput gotičkog učelka na istočnom zidu negdašnje kapele sv. Marije), svakako će se pri definitivnoj izradbi projekta uzeti u obzir svaki nalaz i mogućnost njegove maksimalne prezentacije. Trebao bi to biti timski rad Arhitektonskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu uz suradnju najistaknutijih stručnjaka iz područja konzervatorstva, arheologije i povijesti umjetnosti i drugih, a i uz potpunu participaciju građana Gornjeg grada i cjelokupnog gradskog područja.

Ogroman i kompleksan problem revitalizacije ovisi o sposobnosti suradnje. Kao koordinator, arhitekt mora razviti takvu formu rada. Sinhronizacija svih pojedinačnih nastojanja s razmjenom iskustava svih suradnika čini cjelokupni rezultat većim i kvalitetnijim nego što bi bila suma nastojanja svih sudionika s njihovim zasebnim radom.

Koncipiranje građevina kao spomenik samom sebi pogrešan je stav mnogih suvremenih arhitekata. U svim je velikim kreativnim razdobljima arhitektura bila društvena umjetnost. Odras je života, te nužno obuhvaća biološke, socijalne, tehničke i umjetničke probleme.

Poštivanje tradicije nije estetska preokupacija, to je borba za nasljeđe i služi kao neiscrpan poticaj. No, prava je tradicija i rezultata stalnog rasta, dinamična je a ne statična. Nema konačnosti. Postoji samo stalna mijena.

Korona naše gornjogradske »akropole« zjapi prazna već od 1941. godine. Da se nije brzopleto rušila, problem bi obnove bio kudikamo lakši. Moramo nastojati tu neugodnu prazninu popuniti sadržajno bar do 900-godišnjice postojanja Zagreba. Nadajmo se da ćemo u tom deceniju riješiti problem revitalizacije zagrebačkog Gradeca i da će zagrebački građani s ponosom proslaviti datum kojim se može podičiti tek nekoliko evropskih metropola.

Olga Maruševski

O TRGU REPUBLIKE, KROVU KATEDRALE I MAKSIMIRU

(o znaku vremena na trima simbolima grada i njegove povijesti)

Premda je tema mojega koreferata Maksimir, ipak ću je proširiti s još dva problema, koji su, doduše, već iscrpljeni u diskusijama, ali ću ih spomenuti, jer nalazim nekih zajedničkih crta u kontekstu Zagreba 19. stoljeća i u našem odnosu prema njima.

Zgrada ili prostor kao spomenik kulture nije samo skup građevnog materijala organiziranog da bude predstavnik jednog stila, nego je to i živo biće, koje kao i svaki individuum zahtijeva poseban pristup razumijevanju, a ne nijekanju njegove biografije i fizionomije.

1. *Jelačićev trg*, čije su nekoć sajamske klupe dobile domicil u čvrstim zidovima, čuva u svojim genima tijekom svojega razvitka osnovnu i glavnu značajku mjesta za prodaju robe sa stanovima iznad dućana. Treba samo slijediti imena vlasnika kuća i trgovina pa da se vidi kako su ga ponajprije oblikovali obrtnici, za njima dođoše trgovci, oni cincarski i grčki, sa sajamskom robom užadima, gunjevima, sjemenjem, posuđem, slijede njemački i židovski trgovci s manufakturnom robom, prate ih gostionice, kavana i na kraju banke: poučak iz trgovačke i privredne povijesti na prostoru jednog trga, koji još danas čuva svog starijskog boga Merkura na fasadi hotela Dubrovnik.

A Zagreb kao da se stidio takva svojega malotrgovačkog prostora, pa mu je od vremena do vremena pokušavao promijeniti lice.

U početku kad je novi grad bio tek u nastajanju, predloženo je god. 1865. da se na južnom obodu sruše sve neprikladne kuće, ali i lijepa Felbingerova zidanica, te da se ondje podigne velika gradska vijećnica ispod koje bi bio prozov u novootvorenu Prašku ulicu, a na cijeloj sjevernoj strani pak velika trgovačko-stambena kuća, nešto poput onog niza u pariškoj Rue de Rivoli.

A god. 1885. predlaže se barokizirana zelena ploha trga, a na istočnom rubu lokacija za kazalište.

No, čini se, da je trg uporno odbijao da se s njime postupa kao s delikventom u popravnom domu kad mu se hoće nasilno promijeniti ćud.

I konačno između dva rata gradski oci i arhitekti razmišljaju o trgu kao o velegradskom trgovačkom i poslovnom centru, s neboderom dakako. To bijaše zapravo početak pada. Tridesetih godina počeo je proces iseljavanja njegovih stalnih stanara, da najzad i spomenik ode kud za vazda gre se, a trg je postao totalno anonimno biće, koje noću djeluje posebno sablasno kad prozori različitih poslovnih prostorija u bivšim stanovima tupo zjape poput praznih očnih duplji mrtvih duša u praznu rupu u tkivu grada.

Istina je da je to danas sudbina svih trgovačkih i poslovnih prostora u svijetu, koji poslije radnog vremena postaju mrtvi gradovi, no zašto bi to morao biti i Trg Republike, kad su njegovi sadržaji oduvijek bili vrlo raznoliki i od jutra do kasne noći uvijek su negdje disali ljudi.

Hoće li se nešto promijeniti nabolje ako se spusti razina trga i javna ura pomakne za nekoliko metara? Možda bi očitovanje njegove povijesti »između redaka« dopustilo da jedan od mogućih pristupa oživljavanju bude samo obnova njegova humaniteta.

2. Još jedno zanovjetno pitanje odnosi se na *krov katedrale* kao simbola historicističkoga grada. Onaj nekadašnji može biti motivom estetičkih ili literarnih refleksija, pak sentimentalnih sjećanja ili čak predmetom politiziranja kad ga se nekoć nazivalo »mađarskim«, a ne tako davno i »agrarmerštinom« pri inzistiranju da mu se mora vratiti njegov originalni pokrivač. No jedno je ipak sigurno: mozaični krov sastavni je dio dekoracije neogotičke crkve kakva je u svojem vanjskom plaštu katedrala. Jedno od pravila »čistog stila«, što se poziva na različita porijekla, jest polikromija koja isijava s poda, sa zidova, s prozora, krova, uvijek u funkciji isticanja konstruktivnih dijelova arhitekture — uostalom, fundirana u toj epohi u svim oblicima umjetničkog izražavanja od likovnog do zvukovnog i literarnog.

Ako se više ništa ne može učiniti, nego čuvati odjeću koju je katedrali namijenio Bollé, onda treba do kraja poštovati sve elemente koji joj pripadaju.

Nekadašnji krov od pocakljena crijepa, koji je, čini se, prvi Szabo tendenciozno lansirao kao »mađarski« i nije posve bez razloga zaslužio taj naziv, budući da je bojama bliži mađarskom načinu pokrivanja krova, negoli jednostavnijem bečkom. Tako smo u Zagrebu sasvim u duhu historizma imali dva »politizirana« krova: hrvatski na Gradecu i mađarski na Kaptolu, a oba nam je skrojio Beč. Bez ironije, i to je podatak iz kojega se može čitati znak vremena.

Kao aneks ovim primjedbama na rubu »trača« o historizmu, citiram mišljenje Strossmayerovo iz 1874. god. o isusovačkom samostanu (je li biskup eventualno znao za ranije neizvedene projekte o adaptaciji, nije naročito važno): »... Jedna jedina je zgrada u Zagrebu, koja nosi tragove lijepe i umne renaissance, a to je zgrada današnje glavno vojničko zapovjedništvo ... Drugi sprat, dodatak jezovanski, ne vrijedi ništa. Graditelj zagrebačkim ovu opasku preporučujem ... Ako bi se igda ta zgrada povrata u naš posjed, željeti bi bilo, da se posveti naukovnim svrhama, da se drugi sprat poruši, a ono što je razizemlje i prvi sprat, da se prvobitnoj slici povрати, i da se u istom slogu još jedan ili dva sprata nadozidaju ...« Sa samostanom dogodilo se, eto, obratno. Čini se da je današnji njegov obnovitelj restituirao jednu zabludu prošlosti.

3. *Maksimir* je nastao već na kraju romantizma, ali ima sve karakteristike romantičnog pejzažnog perivoja, koji je

pored novih likovnih vrijednosti još i izraz novog demokratskog duha, izraz ideja praktičnog prosvjetiteljstva, u njemu su strukturirane i karakteristike građanskog duha 19. st. koje se iskazuju u kontinuiranoj dinamici rada i gospodarenja. U tom kontekstu uređenje i namjena Maksimira postavljeni su kao epigraf Hrvatskom gospodarskom društvu osnovanom 1841. godine, koje bi zaslužilo da jednom dobije ako ne monografijski, a ono izložbeni prikaz kao dio naše kulturne povijesti, jer se njegovo djelovanje ne iscrpljuje samo u sferi agrarne privrede, nego zadire i u kulturni život Hrvatske kao praktična provedba preporodnih ideja.

Važno je istaknuti još jednu komponentu, a to je osjećaj za vrijeme, koji njegova kreatora Haulika motivira u uređenju, namijenivši ga da bude »na ures metropole, a isto tako za diku domovine i dušama umornim od javnih poslova i zbilje životne da se osvrže nedužnim nasladama prirode...« To jest riječima romantično, ali značenjem i slutnja da će jednom u budućnosti biti skloništem umornima od tegoba što će ih donijeti novo vrijeme. Po svemu tome je Maksimir spomenik kulture čija je vrijednost određena izvanumjetničkim čimbenicima.

U smislu pak kompletne valorizacije Maksimira nastao je danas nesporazum, jer suvremeni arhitekt ulazi bez krznanja u taj prostor i želi mu dati »pečat svog vremena« na razaznajući pravo kojoj vrsti umjetničke kreacije pripada pejzažni perivoj, niti u čemu se sastoji njegova prava kvaliteta.

U kompozicijskoj strukturi to jest oblikovanje prostora, ali takvo koje ga definira kao slikarsku kreaciju sa svim efektima što pripadaju romantičnoj pejzažnoj slici. To je već od početka bila intencija svakog kreatora pejzažnog perivoja, pa je i definicija u romantizmu glasila: vrtna umjetnost je »pouzdana sestra slikarstva krajolika«. Ćiril Jeglič, koji dobro poznaje tu odliku i posebnost, piše o Maksimiru kako je »čitav kompleks sadržaja i oblika izrastao iz autohtonosti krajolika kojemu je osnova hrastova šuma, izrastao je iz realnog ambijenta s nadahnućem idealizma... u cjelini parkovne kompozicije prevladala je harmonična slikovitost i lirizam pejzažnog parka — jezgre šume, svijetli proplanci travnjaka, jezera, soliteri i skupine drveća, bogato izmjenjivanje privlačnih veduta, sunce i ugodna sjena, živahne boje i mirno zelenilo...«

Svaka nova intervencija, svako unošenje po duhu i obliku posve različitih sadržaja, značilo bi, dakle, degradiranje osnovne ideje kreatora, kojemu je sama priroda artistska materija, a dodavanjem suvišnih i neprikladnih arhitektonskih akcesorija dekompoziciju već posve dovršene slike.

U Maksimiru treba respektirati njegovo izvorno značenje, što u biti nije nikakva romantična evokacija prošlosti, nego, naprotiv, najsuvremeniji odnos prema prirodi.

No još je delikatnija sudbina same hrastove šume, koja pak nije spomenik kulture, nego prirodna tvorevina, trajna prirodna proizvodnja, čiji je tretman, nekoć u izgradnji Maksimira, značio početke ekološkog razmišljanja, a danas joj novi program o korištenju i uređenju Maksimira, po svemu sudeći, kani podsjeći korijenje. To je, uostalom, problem, koji treba da riješe stručnjaci za šumarstvo, a ovdje nam je upozoriti na neke prijedloge o detaljiranju tog novog programa koji se bave »standardom naših građana i navikama za izlascima«. Objavljeni su u ĆIP-u, 1982, br. 10, u okviru javne rasprave o Maksimiru. Čitamo tako da nedostaju »sadržaji atraktivnog zabavnog karaktera« kao što je legoland, legosafari, pa autodrom škola, igre s vodom i na vodi, etnološki park dostignuća, električna mini željeznica koja povezuje sadržaje i tako dalje... Sve u svemu, zajedno s predloženim u projektu »Dvorcem šumarskog fakulteta« i »Domom pejzažne arhitekture«, već dobro poznati tip nekakva »parka kulture i odmora«. Sve bi to omogućilo građanima — kako piše predlagač — »da se sretnu, zabave, nešto nauče, odmire, opuste, relaksiraju i zadovoljni vrata kućama«. Za budućeg povjesničara izvanredan podatak o psihološkom portretu jednog društva — ne samo našeg — koje je primorano da svijet doživljava preko posrednika. (Neka nas skok unatrag ne iznenađuje — počeo

lo je u početku 19. st. sa zabavnim časopisima za dva sua ili dva penija!)

Istina je, doduše, da bi slična koncepcija u načelu i bila prihvatljiva, ali ne u Maksimiru, nego možda u novim naseljima što ih uporno nazivamo dormitorijima, očekujući valjda od Svevišnjeg da razbije dosadu spavajućih tornjeva. Maksimir pak neka se ostavi šetačima, trkačima, gljivarima i svima onima, a ima ih mnogo, koji vole uživati u čistoj prirodi i ne treba im rekreacija uz atraktivni program. Valjda postoji mogućnost demokratskog dogovora o korištenju općinske gmajne, ili će pak s Jurjevцем biti onako kao što napisala Matković u Forumu o novom naselju u Jurjevskoj: »Molim vas, drugovi, ne pokušavajte me uvjeriti kako sam mogao, koristeći se svojim samoupravnim pravima, pravodobno intervenirati. Figu sam mogao! Držati figu u džepu«.

Krešimir Ivaniš

PRIJEDLOG DALJNJEG TOKA OBNOVE PERIVOJA MAKSIMIR

Točno prije 30 godina, gotovo neposredno nakon rata, grad Zagreb raspisao je natječaj za uređenje perivoja Maksimir. Vrlo ugledan ocjenjivački sud dodijelio je 1953. godine četiri jednakovrijedne nagrade autorima: Zvonimiru Fröhlichu; Smiljanu Klaiću i Branku Bercu; Zvonimiru Badovincu; te Ćirilu Jegliču, Silvani i Josipu Seisselu u Miljenku Stančiću. Ovo bilježim da podsjetim kako ove vrijedne ideje, osnovane na vrlo osmišljenom programu, autori kojega su bili: A. Albini, A. Mohorović, A. Deanović, V. Antolić, I. Zemljak, P. Ungar, ..., trideset godina čekaju svoje vrednovanje i ostvarenje! To je obaveza ove komunalne zajednice, jednaka obavezi javne rasprave o Provedbenom planu. Smatram da je zadatak Društva povjesničara umjetnosti da takvu akciju vrednovanja i analize potakne uz prigodnu izložbu u zajednici s Društvom arhitekata (gdje su radovi i bili izloženi 1953. godine na prvoj izložbi natječajnih radova u tada novim društvenim prostorijama).

Kvalitativna stručna analiza natječajnih radova pokazat će niz vrlo vrijednih zamisli, ali i neke koje je, nažalost, zbivanje u prostoru potpuno onemogućilo. Predlažem da kvalitetna sinteza ovih prijedloga posluži kao podloga programu za raspisivanje međunarodnog urbanističko-hortikulturnog natječaja za obnovu prostora maksimirske šume u povijesni perivoj Maksimir.

Osim navedenog prijedloga smatram da obnova i ponovno postepeno pretvaranje prostora unutar zaštićenih granica u povijesni perivoj treba polaziti od sljedećih postavki:

— u posljednjih 30-ak godina razvoja maksimirskog prostora, stalna je praksa ilegalna gradnja na sjeveroistočnom i sjeverozapadnom rubu perivoja, dok je ona legalna u tragičnom raskoraku s deklariranim stavom o značajnosti prostora:

— izgradnja i širenje Poljoprivrednog i Šumarskog fakulteta, iznajmljivanje bivših poljoprivrednih zgrada i površina, izgradnja industrijskog kompleksa »Josip Kraš« koji masom i mirisom grubo zagađuje i nagrđuje Maksimir, visoka izgradnja na Maksimirskim ravnicama, lociranje dva benzinska servisa, izgradnja sjeverne tribine (suprotno od projektantskog stava) i tek završena dogradnja zapadne tribine »Dinamova« stadiona, izgradnja stambenih tornjeva u Maksimirskoj ulici, lociranje vojne bolnice i planiranje jake prometnice u Šimunskoj dolini, planirana gradnja DPO Maksimira na Prilesju i velikog stambenog bloka na Sveticama, povećanje gustoće i visine stambenih zgrada na Jordanovečkim ledinama itd.

Sve navedeno dokazuje da je obnova povijesnog parka i potrebne korekcije u užem i širem dotirnom prostoru UZA LUDAN napor pojedinih dobrotornjanih ustanova i pojedinačaca ako sav taj napor nije zajednički i ako nedostaje dovoljno autoritativan nosilac tog zadatka, dovoljno udaljen od kratkoročne urbanističke i komunalne prakse, sposoban da tu praksu podredi jednom, prema vladajućem stavu: naše